

TORANJ U PEČATNOJ SLICI KOPRIVNICE I VARAŽDINA

Pečat u srednjem vijeku ima značenje potpisa koji je pretvoren u otisak u pečatnoj masi. Tek utisnuta pečatna slika zaštićena masom voštane ladice ovješenoj o ispravu daje znak njene vjerodostojnosti. Zapisani tekst koji u sebi sadrži utvrđenu pravnu radnju stavljanjem pečata daje istom moć djelovanja. Srednjovjekovni pečat gradske općine je instrument onovremenog pravnog sustava. On je bogati izvor spoznaja o kulturnopravnim prilikama prošlih stoljeća. Često su pečatne slike najstarije idealizirane gradske vedute.

Koliko god je srednjovjekovna pečatna slika površinom ograničena ona se dijeli na tri važna dijela. Uz latinsku legendu¹ postoje prepoznatljivi pečatni simboli i slikovni ukrasi. Srednjovjekovni gradovi su se često predstavljali pojedinačnim prikazima utvrda, visokim zidovima, vratima, tornjevima ili njihovim raznovrsnim kombinacijama zato što se tako simbolički dokumentirao dostignuti stupanj samouprave. Pored ovog tipa u literaturi zvanog "mauersiegel"² poznati su tipovi pečata s prikazima utemeljitelja mjesta, župnih patrona kao i "govorećim" slikama. Njima su se opisivale različite važne gradske djelatnosti. Stoga izbor pečatne slike i sadržaj legende daju uvid u samosvijest nositelja pečata. U slici i tekstu legende zrcali se i opisuje pravni status posjednika pečata.

Gradski pečat je uvijek dokaz stupnja samostalnosti građana prema ostalim pravnim subjektima. Uz rijetke starije izuzetke postoji veliki broj poznatih gradskih pečata iz 13. stoljeća koje su koristili birani predstavnici građana najčešće gradski suci. Njihovo je biranje bilo utvrđeno tekstom isprave kojom su dobivene gradske povlastice. U njima je izdavatelj pojedinačno propisivao dužnosti i prava građana, prava raspolaganja imovinom, slobodu kretanja ljudi i dobara, oporučivanju, dnevnim i tjednim trgovima, sajmovima, gradskom sucu te godišnjim naknadama izdavatelju isprave.

U povijesnom razvoju Koprivnice i Varaždina postoje mnoge sličnosti. Moguće je pokazati kako su navedene činjenice o dobivenim povlasticama i pravu biranja gradskog suca imale za rezultat nastajanje sličnih pečatnih slika. Tijekom vremena mijenjale su se stilske odlike koprivničkog i varaždinskog pečata, ali je toranj kao simbol ostvarene samouprave ostao trajnim sadržajem obaju gradskih pečata.

U tri povijesna dokumenta iz prve polovice 14. stoljeća može se postupno pratiti kako su mještani Koprivnice dobivali autonomiju koja je završena izdavanjem povlastica slobodnog kraljevskog grada 1356. godine. Već se iz prvog dokumenta³ iz 1338. godine vidi da je jedan od razloga njegovog izdavanja bio utvrđivanje datuma i uvjeta za izbor načelnika Koprivnice, stoga što je ranije pri njegovom izboru dolazilo do nereda. U drugom je dokumentu iz 1353. godine herceg Stjepan utvrdio da mještani imaju vlastitog suca kojeg biraju između sebe. Zato građani moraju poštivati pravo koprivničke utvrde i trebaju opasati Koprivnicu čvrstim zidovima ili drvenim plotovima⁴. Dalje je herceg odredio da nad

izlazima iz grada izgrade dvije drvene kule. Propisao je obvezu mještanima da mu prema broju stanovnika daju vino i novac. U povelji hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I iz 1356. godine, osim temeljnih, opsežno su opisane dužnosti gradskog suca⁵. O izradi i izgledu gradskog pečata nema nikakvih odredbi. Iz kasnije objavljenih isprava se ne saznaje kada je gradski sudac počeo upotrebljavati pečat grada Koprivnice. Moguće je pretpostaviti da je to bilo istovremeno s nastankom ovih isprava koje spominju službu gradskog suca.

Do sada su o pečatu grada Koprivnice pisali i donosili slike Laszowsky (1896.), Brozović (1978.) i Horvatić (1992.). E. Laszowsky je prvi pisao o pečatima koprivničke općine⁶. Objavio je fotografiju pečata iz 1610. godine te crteže dva mlađa iz 1773. i 1804. godine. Potom je L. Brozović u Zborniku Muzeja grada Koprivnice donio crtež gradskog pečata uz napomenu da ga je objavio E. Laszowsky 1905. godine.⁷

Među obilježjima stare koprivničke varoši kao posebne teme Brozović⁸ je obradio grb⁹, pečat, zastavu, žezlo, pravo mača, mučila, tavernikalni sud, varoški sud. Uz te su tekstove objavljeni crteži pečata¹⁰ iz 1545.¹¹, 1610., 1773.¹² i 1804.¹³ godine. U najnovije je doba F. Horvatić (1992.) obradio temu grbovi i zastave grada Koprivnice te je donio nove crteže kao slikovni prilog.¹⁴

Iz dosadašnjih izvora nije poznato gdje su te tri isprave iz 1545., 1589. i 1610. godine na kojima su utisnuti spomenuti pečati. Pregled sudaca između 1308. i 1941. godine donio je L. Brozović bez navoda o izvorima prema kojima ga je sastavio.¹⁵

Prema Brozovićevom tekstu je vidljivo kao i prema crtežu¹⁶ da je pečat iz 1545. godine oštećen. U vijencu oko pečatnog polja sačuvan je dio legende: SIGILLUM CIUITATIS ... U pečatnom polju se vidi dio površine na kojoj je građevina čiji je srednji dio izrazito visok. Nad njom je kruna, a postrance dva anžuvinska ljiljana. U osnovi, uz male promjene navedenih pojedinosti popunjena su i druga dva pečatna polja iz 1589. i 1610. godine. Koprivnička srednjovjekovna općina u osnovi ima tip "mauersiegela"¹⁷ kojim se predstavlja zaštićena autonomna zajednica kraljevih podanika.

Iz povlastice hercega Stjepana već se saznaje da podanici u Koprivnici trebaju opasati grad zidovima ili drvenim plotovima. Izričito se govori da nad vratima treba podići kule. U povlastici Ludovika I hrvatsko-ugarskog kralja iz porodice Anžuvina između ostalog se sustavno navode sudačke dužnosti. Stoga je vrlo vjerovatno da se po dobivanju povlastice izradio pečatnjak slobodnog kraljevskog grada. Za uzor su vrlo vjerojatno poslužili pečati gradskih općina koje su svoj autonomni status u slici dokazivali prikazom gradskih utvrda.¹⁸ Porijeklo stečenih sloboda koprivničke općine označilo se na pečatnom polju stavljanjem anžuvinskog ljiljana i kraljevske krune. Za sada nije moguće reći koliko je dugo bio u upotrebi koprivnički pečatnjak s kojim je utisnut djelimično sačuvan pečat iz 1545. godine. Za razdoblje između 1589. i 1610. godine sačuvala su se dva pečata. Sadržaj pečatnog polja uz tri spomenuta elementa ima oba puta urezane godine rastavljene tako da su prve dvije znamenke heraldički desno, a druge dvije lijevo uz kraljevsku krunu. Za ovaj treći pečat postoji objavljena fotografija iz 1895. godine, crtež iz Brozovićeve knjige i crtež iz 1992. godine.¹⁹

Dok se slikovni ukrasi bitno ne razlikuju²⁰ u odnosu na sadržaj pečatne slike iz 1545. godine obje su legende sadržajno drugačije. Umjesto o općini prva govori o sucu Baltazaru / * : BALTHASAR • • • SARTOR • JUDEX KAPRONC : / a druga o pečatu malome slobodne kraljevske Koprivnice / SIGILLUM MIN AC REG CIV CAPRON /. Nije moguće reći da li je te 1589. godine uz sudački pečat još uvijek postojao raniji pečat koji se odnosi na koprivničku gradsku općinu. Legenda iz 1610. godine svakako daje mogućnost pretpostavci da je uz mali pečat za opće poslove, kakvu oznaku on nosi, postojao i veliki koji se koristio u posebnim i svečanim prigodama.

Dok su za obradu srednjovjekovne pečatne slike Koprivnice razmatrana tri pečata u slučaju Varaždina će biti govora samo o dva oblika koji su poznati iz istog razdoblja. Varaždinski gradski pečat koji je obješen o ispravu iz 1424. godine prvi je puta u literaturi opisao i objavio E. Melly 1846. godine. Kasniji su autori preuzeli noviji crtež iz sfragističkih listova K. Linda te njegove navode koji su zapravo

dijelovi ranijeg opisa E. Mellya. Fotografija pečata varaždinske gradske općine iz 1424. godine prvi je puta objavljena 1988. godine.²¹ U sredini pečatnog polja između zvijezde i polumjeseca je četverouglasta samostojeća građevina s ukrasnom kuglom na vrhu krova. U dvostrukom kružnom vijencu perli je legenda: + S CIVITATIS + DE VARASD.

Za određivanje starosti pečatnjaka kojim je 1424. godine utisnut pečat na ispravi Martina iz Smlednika²² upoređivane su pojedinosti iz pečatne slike s numizmatičkom i heraldičkom građom iz 13. i 14. stoljeća. Izvedeni zaključak o vremenu nastanka pečatnjaka upućuje na kraj zadnje četvrtine 13. stoljeća.²³ Ovakav je zaključak izveden također na temelju pisane kraljevske isprave²⁴ kojom je Andrija II dodijelio mještanima i došljacima povlastice slobodnog grada 1209. godine. U tekstu se navodi da građani između sebe biraju suca (richtardus) koji ih zastupa kao samostalnu gradsku općinu. Stjecanjem slobode, autonomnosti i imuniteta gradskoj je općini kao i gradskom sucu za vođenje pravnih poslova bio nepohodan pečat grada Varaždina.

Gradovi u zemlji zapadno od Koprivnice i Varaždina poznavali su i koristili pečat tijekom 13. stoljeća. B. Otorepec (1988.) donosi popis od 12 slovenskih mjesta koja su imala svoje pečate u 13. stoljeću.²⁵ Prema sačuvanim izvorima koje donosi Pferschy u istom razdoblju je u Austriji postojalo 15 mjestanih pečata.²⁶

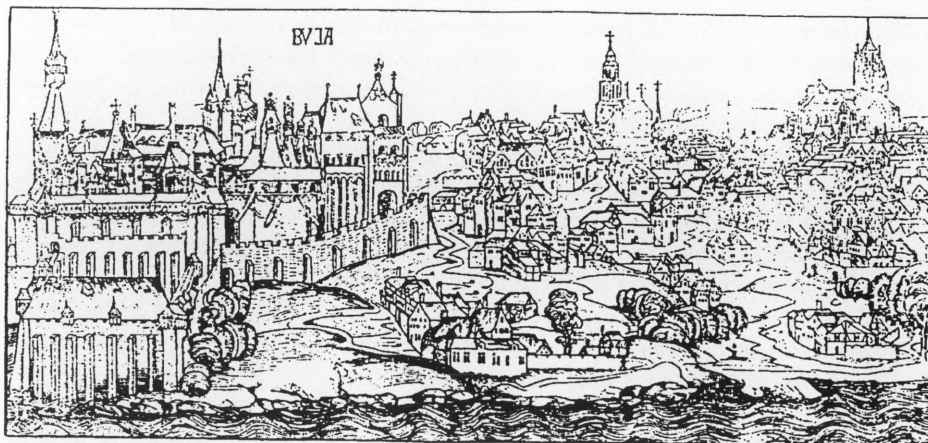
Iz ovdje iznesenih činjenica uočljivo je da je postojanje kraljevih povlastica i osobe suca bilo povoljno da se tijekom godina nakon izdavanja 1209. godine i potvrđivanja 1220. godine isprave Andrije II započne s uporaom pečata kojim se građani predstavljaju kao srednjovjekovna gradska općina. Ako se točno ne zna godina kada je počela uporaba starijeg varaždinskog pečata vrijeme prestanka njegovog korištenja je potpuno razjašnjeno. Predstavnici građana Varaždina nosili su kralju Matiji Korvinu na potvrdu povlasticu Andrije II. Tom je prilikom uz potvrđeni prijepis u Budimu izdana još jedna isprava kojom je kralj tekstom i slikom odobrio izgled novog pečata gradske općine. Kralj Matija je dao izričito pravo na izradu pečata i njegovo korištenje za pečaćenje svih pravnih, punomoćnih te bilo kojih drugih isprava.

Slikovni dio povlastice u glavi isprave donosi izgled, likove i druge pojedinosti koje treba izrezbariti u srebru²⁷ ili nekoj drugoj kovini. Kvadratna sitnoslikarija ima okvir od mesnatog zelenog lišća koji čini manji kvadrat u koji je upisan kružni vijenac a crveni su uglovi ukrašeni vitičastim linijama. Po obodu vijenca napisana je legenda: SIGILLUM MAIUS CIUITATIS WAROSDIEN / SIS. U manjoj kružnici koja tvori pečatnu sliku nalazi se bogati sadržaj i više slikovnih ukrasa.

Anđeo pognute glave i raširenih ruku drži uspravno štit sedam puta podijeljen na crvene i bijele grede. Preko njih je naslikana visoka kamena gotička kula s razvedenim kruništem. Heraldčki desno i lijevo od kule na crvenoj gredi tek su u par poteza nacrtani zvijezda i polumjesec. Da li se za članove varaždinske općine nešto promijenilo s ovom ispravom kojom kralj propisuje izgled njihovog pečata u 1464. godini. Građani i sudac su dobili što su i ranije koristili. Tim postupkom stavljanja kule simbola autonomnosti općine na grb obitelji Arpadovića koji pridržava anđeo Korvin je spretno modernizirao sadržaj pečata. Vežući postojanje kraljevskih sloboda s dinastijom Arpadovića on dva ranija isto tako važna dijela starijeg pečata i vidljiva simbola zvijezdu i polumjesec znakove za prostor srednjovjekovne Slavonije²⁸ u kojoj se nalazi Varaždin pretvara u sitne točke na novoj pečatnoj slici.

Korvinova isprava iz srpnja 1464. godine je rad njegove dvorske kancelarije. Pisar i sitnoslikar su oblikovali riječima i slikom kraljevu odredbu te ondašnju praksu pretvorili u dokument o pravu na korištenje pečata. Sitnoslikarija u ispravi o varaždinskom pečatu se podudara s više objavljenih primjera iz prve polovice 15. stoljeća.²⁹

Na početku rada sitnoslikar je vrlo vjerojatno imao opis tornja s pečatnjaka ili možda njegov otisak. U postupku njegovog slikanja na pergameni vjerojatno je nastavio oslikavajući pojedinosti koje su mu svakodnevno bile u najvećoj blizini. Pojedinačno iskustvo arhitektonskih oblika Matijinog dvora preneseno je na štit s grbom obitelji Arpadović.

Veduta Budima iz Kronike svijeta od H. Schedela iz 1493. g.,
prema N. Aradi, Budimpešta, 1987.

Vrlo je značajna među zabilježenim vedutama Budima ona tiskana u knjizi "Kronika svijeta" od Hartmanna Schedela iz 1493. godine. Na drvorezu se razlikuju uz obalu Dunava dvije crkve okružene različitim kućama i ograđena cjelina kraljevskog burga. Iza zidina se razlikuju dijelovi dvora nekoliko nižih tornjeva i tri koja nadvisuju čitavo područje. Krovišta dva najviša tornja su vrlo osebujna. Lijevi ima izduženo krovište kojemu je na sredini dograđena baza s istacima. Uz ugaone istake još su dva na svakoj stranici s manjim izdvojenim krovićima koji čine prsten oko šiljatog završetka osnovnog krovišta. Na sredini vedute budimskog dvora među krovovima se vidi drugi toranj s dijelom kamenog zida na kome je baza krovišta sa zidanim polukružnim istacima i krovnim konstrukcijama. Na krovištu se jasno raspoznaje da svaki istak ima vlastiti krov koji zajedno čine prsten oko povišenog središnjeg krova. Sličnost krovne konstrukcije ovog tornja s vedute je očita s onom na sitnoslikariji iz Matijine povlastice iz 1464. godine.

Gy. Rosza (1963.,193) je utvrdio vjerodostojnost budimske vedute u Schedelovoj kronici. Zaključak je izveo na temelju više arhitektonskih razloga koji se odnose na stupanj izgrađenosti određenih dijelova Korvinovog dvora tako da građevinska situacija odgovara razdoblju prije 1470. godine. Iz tih je razloga stoga moguća tvrdnja da je u vrijeme izrade sitnoslikarije 1464. godine na njoj prikazan toranj koji je postojao u neposrednoj blizini budimske dvorske kancelarije. Manja je vjerojatnost da slika tog tornja na ispravi nosi obilježja nekog varaždinskog.³⁰

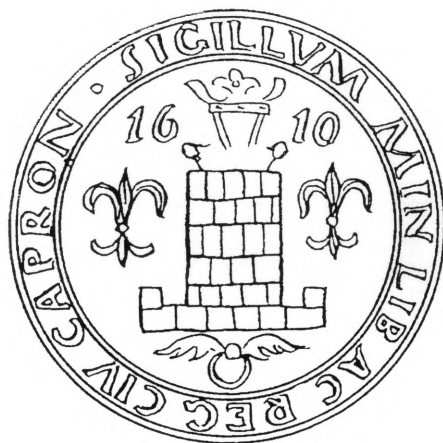
Iz ranije iznesenih činjenica o sličnostima srednjekovnih pečatnih slika Koprivnice i Varaždina moguće je zaključiti da se u korištenim primjerima isključivo radi samo o pečatima kao pravnim instrumentima. Među sačuvanim povijesnim izvorima nema do sada poznatih koji bi potvrdili da su Koprivnica i Varaždin imali ispravu s kojom je dano pravo uporabe gradskog grba. Ova tvrdnja ne umanjuje vrijednost postojećih izvora zato što je za dokazivanje autonomnosti neosporno obim općinama bio važniji gradski pečat koji su vješali o isprave kako u svojim tako i u stvarima "trećih"³¹ subjekata. Iz ranije iznesenih pojedinosti poznato je kako se na varaždinskoj pečatnoj slici počeo koristiti grb obitelji Arpadovića koji je od 15. stoljeća postao dio grba kraljevine Ugarske. Na koprivničkim pečatnim poljima iz 1773. i 1804. godine su elementi ranijih pečata stavljeni na štiti te se općina predstavlja novom formom. Na ovom se primjeru vidi kako je neheraldička³² slika u kasnijim stoljećima prihvaćena kao grb.

Crtež oštećenog pečata iz 1545.
po L. Brozoviću (1978.)

Crtež sudačkog pečata iz 1589.
po L. Brozoviću (1978.)

Crtež malog pečata iz 1610.
po L. Brozoviću (1978.)

Crtež malog pečata iz 1610.
po F. Horvatiću (1992.)
Crtež izradio J. Gregurić (1992.)

Na oba pečata slika tornja je simbol ostvarene slobode srednjovjekovne općine. Tijekom vremena uz sve utvrđene promjene i prerade pečatnih slika³³, koprivnički i varaždinski toranj su ostali na njima. Ništa se nije promijenilo ni u vrijeme 19. i 20. stoljeća kada su se u oba grada uklanjali nasipi, zidovi, opkopi, bedemi, kule i gradska vrata. Kao što su ostali znakovi, vidljivo je na primjeru varaždinskog pečata, mijenjali veličinu i oblik³⁴ tako su se neki na koprivničkom potpuno izgubili³⁵. Slika tornja na pečatima srednjovjekovnih općina Koprivnice i Varaždina je dokaz njihovog sličnog povijesnog razvoja koji je bio označen posjedovanjem povlastica slobodnog kraljevskog grada.

Pečat varaždinske gradske općine iz 1424. godine.
Snimio B. Otoresec.

Sitnoslikarija u glavi isprave o pravu na izradu i korištenje pečata
varaždinske gradske općine iz 1464. godine. Snimio D. Putar.

Srebrni pečatnjak (veliki) varaždinske gradske općine iz 1464. godine.
Snimio D. Putar.

BILJEŠKE:

1. Legende na drugim jezicima su više izuzetak nego pravilo.
2. Izraz preuzet iz njemačke stručne literature; Mauer znači zid (neožbukani).
3. Klaić (1987., 62).
4. Klaić (1987., 67-68).
5. Klaić (1987., 71-72).
6. *Viestnik hrvatskog arheološkog društva N. S. I.*, 1895-1896, str. 126, X.
7. *Koprivnica 1946.-1953.*, L. Brozović navodi da je isti u *VHAD*, 1905.
8. Dr. Leander Brozović (1897. - 1963.) *Građa za povijest Koprivnice*, Koprivnica 1978., pisac dijela bilježaka ispod teksta prof. M. Androić (vidi str. 5, 35-42).
9. Brozović (1978., 35) pišući o grbu za koji ne navodi podatke kao dokaz uzima pečatnu sliku s isprave od 4. svibnja 1545. godine, tumači ju kao sliku grba i piše da je na pečatu varoškog suca Nikole Čmahova.
10. Brozović (1978., 35-36) publicirani crteži pečatnih slika su rađeni slobodnom rukom. Pod njima bez dokaza navodi da su pečatnjaci. Ispravno treba biti pečati jer to proizlazi iz Brozovićevog teksta.
11. Brozović (1978., 35) pišući o ovome pečatu iznosi da je poznat s listine koju je izdao Nikola Čmahov 4. svibnja 1545. godine. Ovaj puta koristi izraz izdao, vidi bilj. 9.
12. Brozović (1978., 36) valovite linije nepravilnog oblika oko legende vanjski su dio papira/oblatne u koju je utisnut pečat, te se nikako ne može raditi o pečatnjaku. Laszowsky (1896., 126) na crtežu istog pečata nema tu pojedinost.
13. Brozović (1978., 37) na ovaj kao i prethodnoj pečatnoj slici iz 1773. godine urezan je štit na koji su nanoseni zid, kula i vrata. Oko štita su dvije ukrštene maslinove grane.
14. Horvatić (1992., 66) pod gornjom pečatnom slikom piše da je oblik grba s isprave gradskog suca Čmahova iz 1545. god.
15. Brozović (1978., 43) u popisu za 1545. godinu je Nikola Čmahov za 1589. godinu Balthazar Sartor, za 1610. godinu nema imena osobe.
16. Brozović (1978., 35) gornji crtež.
17. Planitz (1965., 234).
18. Između ostalih, mogući je uzor varaždinski pečat koji je u to vrijeme gotovo sigurno postojao u obliku koji poznajemo s isprave iz 1424. godine.

19. Na crtežu iz 1992. godine u legendi su ispisane cjelovite riječi, nisu prenesene u skraćenom obliku napr. min/us/
20. Pod kamenom građevinom su dvije grane (krila?) povezane u čvor s prstenom; između krune i kamenog zida je nekoliko uspravnih linija koje vežu krunu sa zidom.
21. Perči (1988., 12a).
22. Arhiv Slovenije, VII/1985, 156 u Mellyevo vrijeme isprava je bila u Hofkammerarchivu. Oko 1856. godine prenesena je u Haus, Hof- u Staatsarchiv, Beč, a u vrijeme pronalazjenja 1985. godine izdvojena za vraćanje.
23. Više o izvodima i slikovnim priložima koji su dio teksta vidi Perči (1988., 7-11).
24. Tanodi i Wissert (1942., 201-202).
25. Otorepec (1988., 274).
26. Pferschy preuzeto iz Otorepec (1988., 275).
27. Gradski muzej Varaždin, Kulturnopovijesni odjel inv. broj 3225.
28. Perči (1988., 8 i 12a), Rengjeo (1959., tabla I 13), Truhelka (1897., 93-98).
29. Perči (1994., 66) reproducirana su dva primjera s anđelima iz 1423. i 1453. godine. Nažalost u tekstu ima više tiskarskih grešaka, između ostalog naslov ispravno glasi: "Sitnoslikarija iz 1464. godine". Ispuštena je slika br. 3.
30. Analizom pojedinosti naslikanog tornja na Korvinovoj ispravi i pečatnjaku izrezbarenom iz srebra vide se razlike u broju i obliku prozora. Na pečatnjaku nema razvedenog kamenog kruništa, ali se zato jasno vidi šiljati gotički ukrašeni luk nad ulazom i djelomično podignuta rešetka. Za sada još nije jasno gdje je prema Korvinovom zadanom nacrtu izrađen varaždinski srebrni pečatnjak.
31. Izraz se koristi kod tumačenja da je gradski sudac često svjedočio ispravnost navedenih činjenica kao vjerodostojni svjedok
32. Brandt (1958., 155) utvrda, vrata, zid, toranj.
33. Horvatić (1992., 68-69) donosi primjere iz 20. stoljeća.
34. Za primjer: oblik lilijana na koprivničkim pečatnim slikama se dijeli na dva tipa, vidi crteže J. Gregurića za 1610. i 1804. godinu.
35. Stilizirane "glave" na kuli vidi Horvatić (1992., 67) gornji crtež, kasnije ih više nema.

IZVORI I LITERATURA:

1. Bojničić-Kninski, I. (1880.) Popis do sada izdanih hrvatskih pečata, VHAD, god. II. br. 4, Zagreb, 97-101.
2. Brandt, A. (1958.) Werkzeug des Historikers, Stuttgart.
3. Brozović, Z. (1978.) Građa za povijest Koprivnice, Koprivnica.
4. Ennen, E. (1972.) Die europäische Stadt, Goettingen.
5. Gulin, A. (1977.) Prilog poznavanju hrvatske sfragistike, ZHZA, vol. 8, Zagreb, 441-446.
6. Horvat, R. (1993.) Povijest grada Varaždina, urednik Andre Mohorovičić, Varaždin.
7. Horvatić, F. (1992.) Grbovi i zastave grada Koprivnice, u Podravski zbornik 18, Koprivnica.
8. Klaić, N. (1982.) Povijest Zagreba, knj. I, Zagreb.
9. Klaić, N. (1987.) Koprivnica u srednjem vijeku, Koprivnica.
10. Klemm, M. (1985.) Zbirka pečatnjaka Gradskog muzeja Varaždin, Godišnjak GMV br. 7, Varaždin.
11. Laszowsky, E. (1986.) Prilog k hrvatskoj sfragistici, VHAD, Nova serija, Zagreb, 120-137.
12. Lind, K. (1871.) Mittheilung k.u.k. Zentralkommission XVI, Beč, 195.
13. Melly, E. (1846.) Beitrage zur Siegelkunde des Mittelalters, Beč.
14. Otorepec, B. (1988.) Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem, Ljubljana.
15. Perči, Lj. (1988.) Srednjovjekovni pečati varaždinske gradske općine, Godišnjak GMV br. 8, Varaždin.
16. Perči, Lj. (1994.) Sitnoslikarija iz 1464. godine, Muzejski vjesnik, Križevci.
17. Planitz, H. (1965.) Die deutsche Stadt im Mittelalter, Graz-Koeln.
18. Rengjeo, I. (1959.) Corpus der mittelalterlichen Muenzen von Kroatien, Slavonien, Dalmatien und Bosnien, Graz.
19. Rosza, Gy. (1963.) Budapest regi latkepei (Alte Ansichten von Budapest), Budapest.
20. Tanodi, Z. i Wissert, A. (1942.) Povijesni spomenici slobodnog kraljevskog grada Varaždina, Varaždin.